

УДК 343.973+314.151.3-054.73

Тарасенко Ю.М.

*аспірант відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
старший викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Детермінація злочинності – одна із центральних проблем у кримінології, адже завдяки розумінню джерел злочинної поведінки стає можливою розроблення ефективних заходів для її запобігання.

Детермінація злочинності є динамічною та залежить від певних історичних умов. У 2014 р. Україна стикнулася зі збройною агресією, що не могло не вплинути на комплекс детермінант злочинності в державі. Окупація частини території спровокувала масове внутрішнє переміщення людей, які проживали на них. Особам, які переміщалися, із часом було надано статус «внутрішньо переміщена особа» (далі – ВПО). На новому місці проживання ВПО стикнулися з великим обсягом проблем, для вирішення яких подекуди обирали неправомірний спосіб. Масовість злочинів, що вчинялися ВПО, сприяла навіть виокремленню цих діянь в окрему графу статистичної звітності Генеральної прокуратури України. Таким чином, дослідження детермінантів, що сприяли вчиненню злочинів ВПО на мирній території, є актуальним, оскільки їх виявлення сприятиме розробленню заходів запобігання злочинності цієї категорії осіб і розумінню змін у детермінаційному комплексі злочинності в Україні протягом останніх років загалом.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Частково питання злочинності ВПО висвітлювалися в роботах таких вітчизняних кримінологів, як В.С. Батиргарєєва та В.М. Бесчасний. У публікаціях автора також розкривалися окремі питання, що стосуються вчинення зло-

чинів ВПО, а саме соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки ВПО, яка вчиняє злочини [1], і деякі аспекти злочинності ВПО за результатами анкетування працівників Національної поліції [2].

Формулювання завдання дослідження. Завданнями нашого наукового дослідження є визначення основних особливостей детермінантів, що зумовлюють учинення злочинів ВПО на мирних територіях.

Виклад основного матеріалу. Детермінацію злочинності можна класифікувати на різні категорії та поділяти її на рівні. У науковій літературі визначають понад тридцять видів детермінації, однак визначено зміст і сутність лише однієї третини [3, с. 186].

Детермінацію злочинності ВПО нами було досліджено за допомогою таких соціологічних методів, як анкетування, інтерв'ювання й аналіз документів. Нами були вивчені матеріали судової практики (близько 100 вироків судів за обвинуваченням ВПО), проведене анкетування співробітників правоохоронних органів (понад 800 респондентів із Національної поліції, 500 респондентів з органів прокуратури України), здійснене експертне опитування психологів органів Департаменту пробації Міністерства юстиції України, проведене інтерв'ювання засуджених ВПО. Також нами було застосовано метод контент-аналізу повідомлень у засобах масової інформації (далі – ЗМІ).

За результатами дослідження детермінантів злочинності ВПО ми виокремили деякі їх особливості.

І. Дворівневність детермінантів злочинності ВПО, а саме виокремлення первинного та вторинного рівня формування таких детермінантів.

Під *первинним рівнем* детермінантів злочинності ВПО ми будемо розуміти наслідки соціально-політичного протистояння в суспільстві. Ми виходимо з того, що сама по собі війна (у нашому випадку – «неоголошена війна») є соціально-політичним явищем у суспільстві [4, с. 172], що стало поштовхом до внутрішнього переміщення 1,6 млн жителів нашої держави (за офіційними даними) [5]. Понад мільйон осіб зіштовхнулися з прикладами нехтування життям людини як основною цінністю, нищенням ворогом власних домівок, раптовою втратою добре оплачуваної роботи, розривом сталих соціальних зв'язків, утратою свого соціального статусу. Після переміщення із зони ведення бойових дій у ВПО з'явився цілий комплекс проблем на мирній території. Державна влада не організувала належним чином внутрішнє переміщення, унаслідок чого цей вид міграції був слабо контрольований. Обираючи нове місце проживання та роботу, ВПО орієнтувалися більше на підтримку своїх родичів, друзів, знайомих чи волонтерів. До того ж ВПО та решта українського суспільства сприймали антитерористичну операцію як тимчасовий захід, що мав сприяти швидкому відновленню територіальної цілісності України. Ніхто не передбачав, що воєнний конфлікт буде тривати роками.

Держава в період адаптації перших ВПО на нових територіях не надавала їм суттєвої підтримки. Під час наймасштабніших внутрішніх переміщень ВПО підтримували головним чином волонтери. Показово, що реєстр ВПО держава створила у 2016 р. [6], Міністерство з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб було утворене 20 квітня 2016 р. [7], тобто аж через два роки після масштабних внутрішніх переміщень. Тільки в грудні 2017 р. Кабінетом Міністрів України була схвалена «Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб і впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 р.» [8]. До цього часу ВПО сво-

їми силами адаптувалися на нових територіях або поверталися до окремих районів Донецької й Луганської областей (далі – ОРДЛО) чи виїжджали шукати кращої долі за кордон.

Внутрішнє переміщення населення України не залишилося поза увагою й на міжнародному рівні. Агентство Організації Об'єднаних Націй у справах біженців висловилося про українських переселенців так: «Поява внутрішньо переміщених осіб – трагічний момент для країни. Вона несе із собою проблеми, які треба вирішувати на системному рівні, і в разі неспроможності це зробити стає довготерміновою» [9]. Необхідно зазначити, що міжнародні організації надавали посильну допомогу українським переселенцям із перших днів конфлікту.

Наслідки внутрішнього переміщення полягали не лише в побутових проблемах переселенців на новому місці проживання, а й відбилися на їх психологічному стані, адже сама по собі зміна місця проживання дається взнаки будь-якій людині, а якщо зміна є вимушеною, то цілком закономірно, що адаптація в нових умовах буде важчою. Особливо складним такий переїзд є для літніх людей. Із початком інтенсивних обстрілів назріла нагальна потреба залишати свої домівки задля збереження свого життя та життя близьких і рідних. Після переміщення ВПО були відрізані від свого звичного життя, болісно це переживаючи. У багатьох переселенців досі є бажання повернутися додому. ВПО важко сприймають те, що вони втратили майже все, що нажили за своє життя, адже в більшості випадків вдалося вивезти із собою лише найнеобхідніші особисті речі й більше нічого [10].

За матеріалами анкетування, 17% правоохоронців указали на те, що ВПО вчинили злочини на мирних територіях із *психологічних причин*, що виникли після переміщення. Серед таких детермінантів правоохоронці вказали озлобленість на державу через неможливість ефективного захисту від військової агресії та наявність у ВПО думки, що внаслідок проведення антитерористичної операції чи окупації її населеного пункту «тепер всі мені винні» на мирній території.

Психологи Департаменту пробації Міністерства юстиції України зазначили, що емоційні властивості ВПО, яка вчинила злочин, проявляються через глибокі переживання втрати близьких і родичів, зруйноване житло, бойові дії. У таких осіб превалюють почуття страху та безнадійності; взаємовідносини із соціумом мають конфліктний характер, постійно виникають екзистенціальні питання. ВПО переживають гострий стрес, не бачать перспективи розвитку на новому місці, у них постійно виникає страх найгіршого. «Вживання» в роль переселенця має свої труднощі. У ВПО виникають панічні страхи та симптоми, що супроводжують стрес; вони розгублені, напружені, дезадаптовані. Вольові властивості ВПО, яка вчинила злочин, проявляються в рішучості, принциповості та сміливості. В ієрархії ціннісних орієнтацій у таких осіб перевалюють інтереси соціально-економічної спрямованості, як-то задоволення власних потреб і задоволення потреб інших (подружжя, дітей, батьків, які теж є ВПО).

Іншою вагомою причиною вчинення злочинів ВПО стали умови їх адаптації на підконтрольній Україні території з вини окремих членів суспільства, зокрема посадових осіб (на що вказали під час опитування 13% правоохоронців). У цьому разі детермінантами вчинення злочинів ВПО є такі: свідоме ігнорування та негативне чи навіть вороже ставлення до самих ВПО місцевих жителів за новим місцем проживання, відмова в допомозі з працевлаштуванням, житлом через упереджене ставлення до внутрішньо переміщених осіб. Близько 4% правоохоронців віддали перевагу неможливості (неспроможності) ВПО адаптуватися до укладу життя, світогляду, менталітету, традицій тощо того чи іншого регіону України, до якого вони переїхали. Ці проблеми стали рушійною силою для вчинення злочинів внутрішньо переміщеними особами.

До *вторинного рівня* ми віднесемо детермінанти, які по своїй суті є спільними як для ВПО, так і для всіх інших. За відомостями Генеральної прокуратури України, за об'єктом кримінально-правової охорони більшість злочинів ВПО

вчиняли проти власності; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і проти журналістів; у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; проти життя та здоров'я особи; проти безпеки руху й експлуатації транспорту; проти громадської безпеки; у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; у сфері господарської діяльності; проти волі, честі та гідності особи; проти довілля; проти громадського порядку та моральності; проти правосуддя; проти статевої свободи та статевої недоторканності; у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [11].

Згідно з матеріалами анкетування, 37% правоохоронців указали, що саме нестача матеріальних ресурсів у ВПО для облаштування на новому місці проживання поставила таких осіб у безвихідну ситуацію. Усе це сприяло вчиненню такими особами злочинів, зокрема корисливої спрямованості. Прикладом із судової практики є вирок щодо ВПО А., який у 2014 р., обіймаючи посаду директора ТОВ, прийняв від особи Б. пропозицію реалізувати незаконно видобуту вугільну продукцію. А. повністю визнав свою провину за вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України та пояснив суду, що він разом із сім'єю виїхав із тимчасово окупованої території. Оскільки він із цього моменту знаходився у важкому матеріальному становищі, то погодився на вчинення злочину. Під час призначення покарання суд урахував те, що особа має на утриманні двох неповнолітніх дітей і є внутрішньо переміщеною [12].

Однією із життєвих потреб ВПО на новому місці проживання, що потребувала нагального вирішення, стала проблема відсутності власного житла (зауважимо, що наразі й для пересіч-

ного офіційно працюючого громадянина України власне житло є скоріше предметом розкоші, аніж необхідне благо, яке особа може собі дозволити). Відсутність власного житла призвела до того, що левову частку заробітку переселенці віддають за орендоване житло, а невисока оплата праці не дозволяє родині відкладати гроші на купівлю власного житла [13]. Державна фінансова допомога надається не всім ВПО, а якщо й надається, то в сумі граничного розміру такої допомоги, що виплачується на сім'ю, тобто до 3000 грн і до 5 000 грн багатодітним сім'ям [13]. За інформацією ЗМІ, більшість ВПО мешкають в орендованому житлі: так, 47% із них проживають в орендованих квартирах, 9% – в орендованих будинках і 5% – в орендованих кімнатах [14]. Близько 82% ВПО мешкають у будинках, побудованих за радянських часів, а саме в бетонних/цегляних будинках 1980–90-х рр. (30%), у так званих «брежнєвках» 1960–80-х рр. (28%) і в «хрущовках» 1950–60-х рр. (20%), тоді як лише 4% ВПО проживають у більш сучасних будинках [14]. Крім того, 38% опитаних повідомили, що мешкають у житлі, яке востаннє було відремонтоване понад десять років тому, тоді як 22% живуть у приміщеннях, які були відремонтовані протягом останніх десяти років [14]. Тільки 4% переселенців мають заощадження на придбання житла на підконтрольній уряду території, 86% не можуть собі дозволити таку покупку, 6% навіть не мають таких планів [14]. Досі проблема забезпечення житлом переселенців залишається не вирішеною.

Інші труднощі (характерні й для населення України в цілому) – це пошук роботи. За результатами контент-аналізу повідомлень у ЗМІ, близько 80% опитаних журналістами ВПО зазначили, що під час пошуку роботи стикнулися з труднощами, серед яких відсутність вакансій, незручний робочий графік, низька заробітна плата, а також різні види дискримінації (зокрема й через статус і реєстрацію ВПО) [14]. На ринку праці в більшості випадків ВПО не мали альтернативи вибору роботи, погоджувалися на ті вакансії, які були вільними. Інфляція та нижча оплата праці, ніж на попередній

роботі (до окупації), не сприяла швидкій адаптації ВПО в новій місцевості.

Як зазначають у літературі, основними детермінантами вчинення вище перелічених злочинів також є несправедлива система розподілу національного багатства та бідність майже 80% населення; економічна незайнятість значної частини населення та відсутність достатніх засобів для існування; криміногенно небезпечний розрив між доходами 10% найбагатших і 10% найбідніших громадян як 30:1 при гранично допустимому розриві 6:1; утрата інтересу до легальних джерел доходу; зміна ієрархії суспільних цінностей; різке збільшення про шарку соціально невлаштованої молоді; наявність значної кількості осіб із алкогольною, наркотичною, ігровою й іншими залежностями; занедбана система профілактики вчинення злочинів; урбанізація; тривала сімейно-побутова конфліктність; наявність в особи аномалій психіки, які не виключають осудність; низька правова культура; недоліки в діяльності правоохоронних органів [15, с. 183–306].

Також, згідно з матеріалами анкетування, 29% правоохоронців віддали перевагу проблемам адаптації ВПО на підконтрольній Україні території з вини самої особи, що стало детермінантами для вчинення злочинів ВПО. Під ними правоохоронці розуміли відсутність бажання працювати, ведення паразитарного способу життя, схильність до вчинення кримінальних правопорушень, правовий нігілізм, зловживання алкоголем, психоактивними речовинами тощо.

II. Нерозривний зв'язок із явищем внутрішнього переміщення. Вплив таких детермінантів розпочинається з моменту виникнення причин, що спонукають особу до внутрішнього переміщення, пов'язаних із зовнішньою агресією проти України, і триває до кінцевого моменту збройного конфлікту. Такі детермінанти впливатимуть на особу саме з того часу, коли вона вирішить залишити окуповану територію.

III. Тривалість детермінантів злочинності ВПО закінчується зі зникненням статусу внутрішньо переміщеної особи. Нормативний

момент припинення такого статусу – скасування його на законодавчому рівні, психологічний – із моменту повної асиміляції особи на новій території, тобто коли в такої особи зникає навіть бажання повернутися на попереднє місце проживання.

IV. Присутність серед осіб, що здійснюють внутрішнє переміщення, осіб із кримінально спрямованістю такого переміщення, адже Донецька та Луганська області, АРК до початку воєнного конфлікту за показниками злочинності займали одні з лідируючих позицій в Україні. Тому цілком закономірно, що окупація частин цих територій спровокувала переміщення й кримінального елемента.

Висновки. Особливістю детермінантів злочинів ВПО є їхня дворівневність. Ми виокремили первинний і вторинний рівні формування таких детермінантів. Під *первинним рівнем*

детермінантів ми розуміємо наслідки соціально-політичного протистояння в суспільстві. Під *вторинним* – детермінанти, які по своїй суті є спільними як для ВПО, так і для всіх інших.

Також вплив таких детермінантів розпочинається з моменту виникнення причин, що спонукають особу до внутрішнього переміщення, пов'язаних із зовнішньою агресією проти України, і триває до кінцевого моменту збройного конфлікту. Тривалість детермінантів злочинності ВПО закінчується зі зникненням статусу внутрішньо переміщеної особи. Важливо, що серед ВПО присутні й особи, що здійснюють внутрішнє переміщення з кримінальною метою такого переміщення.

Правильне розуміння детермінантів злочинів, учинених ВПО, дозволяє розробити комплексні заходи для запобігання злочинності цієї категорії осіб.

Анотація

У статті розкрито комплекс основних детермінантів, які сприяли вчиненню злочинів внутрішньо переміщеними особами. Автором висловлено думку, що детермінанти злочинності внутрішньо переміщених осіб можна поділити на два рівні та проаналізувати за часом виникнення й за тривалістю.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, внутрішнє переміщення, детермінанти, рівні детермінації, злочини, кримінальне переселення.

Аннотация

В статье раскрыт комплекс основных детерминант, которые способствовали совершению преступлений внутренне перемещенными лицами. Автором высказано мнение, что детерминанты преступности внутренне перемещенных лиц можно разделить на два уровня и проанализировать их по времени возникновения и длительности.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, внутреннее перемещение, уровни детерминации, преступления, уголовное переселение.

Tarasenko Yu.M. The main features of determination of crimes of internally displaced persons in Ukraine

Summary

The article reveals a set of the main causes and conditions that served as the commission of crimes by internally displaced persons. The author expressed the opinion that the determinants of the criminal activity of internally displaced persons can be divided into two levels and analyzed by the time of their appearance and duration.

Key words: internally displaced persons, internal displacement, determinants, levels of determination, crimes, criminal resettlement.

Список використаних джерел:

1. Тарасенко Ю.М. Соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки внутрішньо переміщеної особи, яка вчиняє злочин. Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні (20–21 липня 2018 р., м. Харків). 2018. С. 81–83.
2. Тарасенко Ю.М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/16_Tarasenko.pdf (дата звернення 27.07.2018 р.).
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий дім «Ін Юре», Кн.1, 2007. 424 с.
4. Грищенко Н.І., Мінчук Т.В. Проблема війни як соціально-політичного явища в умовах глобалізованого суспільства. Молодий вчений. № 5(08). 2014. С. 172–174.
5. Відповідь Міністерства соціальної політики України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 21.03.2017 р. №34/о/208-17/221.
6. Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб запрацював у тестовому режимі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249225479> (дата звернення 07.08.2018 р.).
7. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/> (дата звернення 07.08.2018 р.).
8. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 909-р. URL: <http://mtot.gov.ua/5891-2/> (дата звернення 07.08.2018 р.).
9. Агентство ООН у справах біженців. URL: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/butketvich_idp_media_guidance_ukr_nov_2014.pdf (дата звернення 07.08.2018 р.).
10. Відтепер «Донбас» шукайте в Черкасах. URL: <http://procherk.info/resonance/2-cherkassy-news/30290-vidteper-donbas-shukajte-v-cherkasah> (дата звернення 07.08.2018 р.).
11. Відповідь Генеральної прокуратури України на запит Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 01.02.2018 р. № 27/1-96 вих-18.
12. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56262147> (дата звернення 23.07.2018 р.).
13. Виплати для ВПО: яку підтримку надає держава переселенцям. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1715589-viplati-dlya-vpo-yaki-pidtrimku-nadaye-derzhava-pereselentsyam> (дата звернення 07.08.2018 р.).
14. З роботою, але в зйомній «брежнєвці» і за межею бідності: проблеми українських переселенців. URL: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/z-robotoiu-ale-v-ziomnii-brezhnevtsi-i-zamezheiu-bidnosti-ukrainski-pereselentsi-rozpovily-pro-svoi-problemy-444659.html> (дата звернення 07.08.2018 р.).
15. Кримінологія: підручник; за заг. ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Х.: Право, 2014. 440 с.